

Стаднік Олег Миколайович –

здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права КНУВС

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА

Викладено поняття та суть принципів виборчого права та наведено авторську характеристику їх класифікації.

Изложены понятие и суть принципов избирательного права и приведена авторская характеристика их классификации.

The term and the essence of principles of electoral franchise (right) is found in the article and there is the author's characteristic of classification of the principles of electoral right.

Ключові слова: виборче право; принципи виборчого права; класифікація принципів виборчого права; виборчі правовідносини, виборці; суб'єкти виборчого права; виборчий процес.

Термін "принцип" походить від латинського слова "principium" і означає: основні, найзагальніші вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості. "До найсуттєвіших ознак принципів права можна віднести, насамперед, їх регулятивність, оскільки регулювання суспільних відносин є головною функцією права. Воно здійснюється за допомогою механізму правового регулювання, під яким розуміють цілісне, результативне упорядкування і організацію суспільних відносин через систему правових засобів, у відповідності з вимогами соціально-економічного і політичного рівня розвитку суспільства" [1, с. 289]. Регулятивний характер принципів права має ще більше посилитися на сучасному етапі розвитку суспільства і держави у зв'язку з формуванням демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні й зумовлено це тим, що сукупність принципів права у числі інших відображає ці дії, акумулює найсуттєвіші та найістотніші властивості цих явищ і таким чином відображає процеси й закономірності, що їм притаманні [2, с. 18].

Нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що зафіксовані у праві принципи набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер, що стає притаманним як безпосередньо нормам – принципам, так і

принципам, які виводяться з норм. В. М. Семенов стверджує з цього приводу, що: "Принципи регулюють остільки, оскільки регулює само право" [3, с. 8–18]. Матеріалізуються принципи права через вираження їх у нормах права та виведення їх зі змісту нормативно-правових актів. Прикладом можна вважати текстuale закріплення принципів виборчого права на конституційному рівні.

Отже, принципи права – це такі основоположні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності та основи певного типу держави й права, є сутністю права та становлять його головні риси; їм притаманні такі якісні характеристики, як універсальність, вища імперативність й загальнозначущість, відповідність об'єктивній необхідності побудови і зміцнення суспільного ладу, спрямування на забезпечення синхронності всього механізму правового регулювання суспільних відносин. Саме вони є критерієм законності й правомірності дій громадян і посадових осіб, органів державної влади й місцевого самоврядування та органів юстиції і за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури та освіти.

"Становлячи головний зміст права, юридичні принципи отримують усі його властивості і функції. А це означає, що: а) вони нормативно-регулятивні, загальні, обов'язкові, об'єктивно обумовлені, історичні та ідейно-політичні категорії; б) їх соціальною функцією є регулювання та охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають ознаки, що відокремлюють їх від усіх інших категорій. Так, від юридичних норм їх відокремлює імперативність і безумовність, концентроване відображення найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Це – їх внутрішньооправова функція" [2, с. 27].

Отже, ми поділяємо позицію М. С. Маленіна, який вважає: "Кожний принцип – це ідея, думка як продукт людського мислення про загальне і найбільш суттєве уявлення про право, правовий світогляд, про цінність права" [4, с. 12].

Принципи права утворюють певну систему з наявними для неї специфічними зв'язками, відносинами, вони відіграють роль окремих правових начал для формування та розвитку права, окремих його галузей та інститутів. На основі цього в юридичній літературі розрізняють основні, міжгалузеві та галузеві принципи права. Основні, або загальні принципи права є найбільш важливими та стабільними складовими права, які охоплюють ідеї законності, справедливості, демократизму тощо. Відповідно міжгалузеві принципи виступають специфічними юридичними засадами правового регулювання характерних для цілої низки галузей інститутів права та включають гласність, відповідальність за вину, імперативність та диспозитивність регулювання та ін.

Галузеві принципи відображають особливості правового регулювання суспільних відносин, які утворюють предмет відповідної галузі права. "Внутрішня узгодженість та стабільність правового режиму характерна для кожної галузі, причому різняться вони між собою безпосередньо в залежності від притаманних їм особливих принципів" [5, с. 174].

Ґрунтуючись на вищевикладеному, вважаємо, що наше завдання полягає в розширенні та тлумаченні принципів виборчого права як одного з елементів механізму правового регулювання проведення виборів, пов'язаних із пошуком концептуальних начал правової регламентації виборчих прав громадян та інших суб'єктів та учасників виборчого процесу.

Вивчення та визначення принципів виборчого права має теоретичне та практичне значення, оскільки без урахування засадничих основ, на яких формується правова регламентація виборчих відносин неможливо цілісно та об'єктивно сприймати весь комплекс норм виборчого права, оцінювати їх зміст, розуміти їх значення, заповнювати існуючі прогалини правового регулювання виборчих правовідносин, усувати невідповідності та суперечності між окремими приписами виборчого законодавства.

Принципи виборчого права визначають межі, в рамках яких існує та діє механізм правового регулювання виборчих взаємовідносин, а також виступають основоположними щодо напрямів розвитку цієї підгалузі права. Визначення та вивчення принципів виборчого права має теоретичне і практичне значення, тому що вони є основою, на якій формується правова регламентація виборчих відносин. Не враховуючи цього, неможливо цілісно сприйняти комплекс норм виборчого права, наявні прогалини у виборчому праві, а також усунути суперечності між окремими приписами виборчого законодавства. "Розвиток сучасного виборчого права в умовах поглиблення та розширення демократичних начал в організації та проведенні виборів робить дуже актуальним завданням формування універсального стандарту системи політико-правових і організаційно-технічних принципів ротації та передачі публічної влади за підсумками виборчих кампаній" [6, с. 16].

Принципи виборчого права виступають фундаментом правового регулювання виборчих правовідносин, опорними точками, орієнтирами виборчого процесу. Вони також віддзеркалюють сутність демократизму організації та підготовки виборів, реалізацію конституційних прав громадян брати участь в управлінні державою, вільно обирати та бути обраними до органів публічної влади.

Ми вважаємо, що конституційні принципи виборчого права є одним з основних елементів національного виборчого права. Принципи виборчого права визначають межі, в рамках яких функціонує механізм виборчих правовідносин, адже саме вони виступають регулятивним інструментом, завдяки якому визначається характер та напрями правового регулювання всього комплексу суспільних відносин, що виникають у

процесі виборів. Автори підручника "Радянське державне право", за редакцією А. І. Лепьохіна, з цього приводу зазначають, що принципи виборчого права слід розуміти як: "Основні засади демократизму, які мають керівне значення для виборів народних представників; ці основні засади складаються на основі фактичних відносин, що виникають у процесі формування представницьких органів" [7, с. 444].

Принципи виборчого права відіграють роль окремих правових засад для формування та розвитку виборчого права, виступають його важливою стабілізуючою складовою. Правова природа принципів виборчого права полягає у забезпеченні збалансованості та єдності регулювання виборчих правовідносин. Вони визначають вихідні параметри, в межах яких визначається механізм правового регулювання проведення виборів, та виступають своєрідним орієнтиром, що визначає розвиток самого виборчого права. Саме враховуючи це, російські вчені Ю. А. Дмитрієв та В. Б. Ізраєлян вважають, що під принципами виборчого права як об'єктивного правового феномена слід розуміти основоположні засади та ідеї, які відображають демократичну природу виборів як конституційної основи народовладдя і визначають фундамент правового регулювання виборчих прав, гарантій, процедур і технологій, що забезпечують імперативне, внутрішньо збалансоване і нефальсифіковане проведення різного роду виборів, реалізацію і захист електоральних прав громадян [8, с. 111–112]. Упродовж цього М. В. Баглай зазначає, що принципи виборчого права є обов'язковими вимогами та умовами, без дотримання яких будь-які вибори не можуть бути визнані легітимними [9, с. 353]. О. Б. Ковальчук висловлює думку, відповідно до якої "У вітчизняному виборчому законодавстві варто уникати вживання окремо терміна "принципи" без терміна "засади", об'єднавши їх одним поняттям "засади виборчого процесу" та "засади виборчого права" [10, с. 4]. О. В. Марцеляк узагальнює думки науковців та зазначає, що: "...принципи національного виборчого права – це керівні ідеї, які лежать в основі формування представницьких органів, виражають реальний характер волевиявлення народу і легітимність виборних органів публічної влади" [11, с. 106].

Конституційне закріплення принципів виборчого права має особливе значення тому, що Конституція становить ядро правової системи, базу національного законодавства. Закони, які, у свою чергу, мають бути прийнятими, мають узгоджуватися з принципами Конституції – Основного Закону держави. Крім того, принципи, які встановлює Конституція, визначають параметри всього законодавчого регулювання та є критерієм оцінки законодавства, яке приймається та діє. І дуже важливо, що Конституція України закріпила основні принципи організації виборів та участі в них суб'єктів та учасників виборчого процесу, оскільки вибори та виборче право становлять одну з основ політичної системи.

Визначення правил участі громадян у виборах має важливе значення для національного виборчого законодавства, у тому числі принципів. Зумовлено це тим, що: "Зміст виборів як політичного суспільно-правового інституту полягає в тому, що саме волею народу здійснюється конституювання та відтворення органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Це дає підстави характеризувати вибори як державотворчу функцію народовладдя" [12, с. 296].

Отже, принципи виборчого права необхідно розуміти як основні ідеї, які відображають демократичну природу виборів як конституційної основи народовладдя, що визначають фундамент правового регулювання виборчих прав, гарантій, процедур, які забезпечують законодавчо визначене, чітко збалансоване, нефальсифіковане проведення виборів різного рівня, реалізацію та захист виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу. Тому є сенс вважати, що питання принципів виборчого права не може бути зведене тільки до суб'єктивного права громадян на участь у виборах, а також і до гарантій їх реалізації. Такий підхід до принципів виборчого права сприятиме системному сприйняттю механізму правового забезпечення виборчих взаємовідносин та можливості диференціювати їх на окремі види, які мають певне значення у формуванні єдиного правового режиму в організації та проведенні виборів, реалізації та захисті виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу.

У національних наукових джерелах ще не напрацьовано єдину класифікацію принципів виборчого права за певними критеріями. А тому існують окремі погляди на це питання. Так, Ю. Б. Ключковський систему принципів виборчого права поділяє на: "а) принципи, які стосуються виборів у цілому, вимагають, щоб вони були: загальні, прямі, рівні, вільні, чесні; б) принципи, які стосуються голосування і передбачають: таємне голосування; особисте голосування, однократне голосування, факультативне голосування" [13, с. 43]. Наприклад, російський правник М. С. Матейкович пропонує систематизувати принципи виборчого права з трьома видами (рівнями). До першого рівня він відносить основоположний принцип, що впливає з основ конституційного ладу і характеризує вибори як вищу та безпосередню форму народовладдя (принцип вільних виборів). До другого рівня відносить політичні принципи виборчого права: а) участь громадян у виборах (загальне виборче право, рівне виборче право, пряме виборче право, таємне голосування, добровільна участь громадян у виборах); б) принципи, що забезпечують виборцям можливість реального вибору та контролю за дотриманням законності у проведенні виборів (гласність виборів, відкритість та доступність виборів, змагальність кандидатів); в) принципи, що забезпечують відповідальність обраних кандидатів перед своїми виборцями (періодичність та обов'язковість виборів). До третього рівня – організаційні принципи виборчого права (підготовка та проведення виборів виборчими комісіями, територіаль-

ний принцип організації виборів) [14, с. 11]. Аналізуючи такий підхід до класифікації, необхідно зазначити, що в її основі немає чітких критеріїв відособленості окремих груп принципів виборчого права.

Існує й інша класифікація принципів виборчого права, обґрунтована російським вченим С. Д. Князевим, яка базується на їх призначенні в механізмі правового регулювання виборчих відносин. Таку класифікацію підтримує також Л. М. Козодой [15, с. 109]. За цією ознакою принципи можна систематизувати на принципи організації та проведення виборів і принципи участі громадян у виборах. Першу групу принципів утворюють концептуальні засади правового забезпечення виборчих відносин, пов'язані з обов'язковістю, періодичністю, вільною участю, альтернативністю виборів, допустимістю різних виборчих систем та незалежністю органів, які забезпечують організацію та проведення виборів [16, с. 22–29]. До другої групи принципів належать ті, що демонструють участь громадян у виборах. С. Д. Князев відносить до них принципи загального, рівного, прямого виборчого права, а також добровільної реалізації суб'єктивних виборчих прав на основі особистого таємного голосування.

Можливо також класифікувати принципи виборчого права на ті, які прямо відносяться до забезпечення та реалізації виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу з погляду їх юридичної сили – це принципи, визначені у Конституції України. З приводу цієї класифікації можна зазначити, що “Принципи виборчого права – це умови його визначення і здійснення, які разом забезпечують реальний характер волевиявлення народу, легітимність виборних органів публічної влади. Загальновизнані принципи виборчого права зафіксовані у відповідних міжнародно-правових документах” [17, с. 151].

У повній відповідності до міжнародно-правових документів Конституція України у ст. 71 закріпила: “Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення” [18, ст. 141]. Зазначена конституційно-правова норма справляє рівною мірою вплив як на активне, так і на пасивне виборче право. Законодавець, приймаючи виборче законодавство, імплементує ці принципи в законодавчі акти, які, в свою чергу, не повинні за своєю суттю, змістом звужувати конституційні права громадян та інших суб'єктів та учасників виборчого процесу.

Отже, принципами виборчого права необхідно вважати засади національного виборчого права, умови його здійснення, визначені Конституцією України, найбільш важливі нормативно-регулятивні, загальні, обов'язкові для всіх суб'єктів та учасників виборчого процесу, об'єктивно зумовлені правила всього законодавчого регулювання виборів, що становлять самостійну політико-правову категорію, яка визначає характер і напрями правового регулювання всього комплексу

суспільних відносин, що складаються у процесі виборів, соціальною функцією яких є регулювання та охорона суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією виборчого права суб'єктами та учасниками виборчого процесу та забезпеченням реального характеру волевиявлення народу, легітимності виборчих органів публічної влади та обрання посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит, 1981., –.-
Т. 1. – 1981. – 359 с.
2. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія] / Колодій А. М. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 206 с.
3. Семенов В. М. Принципы советского гражданского процессуального права : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / В. М. Семенов. – Свердловск, 1965. – 40 с.
4. Малейн Н. С. Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н. С. Малейн // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 12–19.
5. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: Сущность и принципы / Явич Л. С. – М. : Юрид. лит., 1978. – 224 с.
6. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации: учебник для вузов / отв. ред. А. В. Иванченко. – М. : Изд-во НОРМА, 1999. – 856 с.
7. Советское государственное право: учебник / под ред. проф. А. И. Лепешкина. – М. : Юрид. лит., 1971. – 616 с.
8. Дмитриев Ю. А., Израелян В. Б. Избирательное право и процесс в Российской Федерации / Дмитриев Ю. А. – Ростов н/Д : Феникс, 2004.
9. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации : учебник для вузов / Баглай М. В. – [3-е изд., изм. и доп.]. – М. : Изд-во НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 800 с.
10. Ковальчук О. Б. Выборчий процес в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право” / О. Б. Ковальчук. – Одеса, 2003.
11. Марцеляк О. В. Вибори народних депутатів України : [навч. посіб.] / Марцеляк О. В. – Х. : ТОВ “ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС”, 2007. – 620 с.
12. Конституційне право України : [підруч.] / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. – [2-ге вид., доопрац.]. – К. : Наук. думка, 2000. – 732 с.
13. Ключковский Ю. Б. Принципы виборчого права: законодавче застосування і реалізація / Ю. Б. Ключковский // Вибори і референдум в Україні: законодавче забезпечення, проблеми та шляхи вдосконалення : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Нора-друк, 2003.
14. Матейкович М. С. Проблемы правового регулирования выборов в органы государственной власти субъектов Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М. С. Матейкович. – Тюмень, 1988. – 24 с.

15. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Козодой Л. М. – К., 2006.

16. Князев С. Д. Принципы российского избирательного права / С. Д. Князев // Изв. вузов. Правоведение. – 1998. – № 2.

17. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Кравченко В. В. – [2-ге вид., доп.] – К. : Атіка, 2002. – 480 с.

18. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. – 1996. – № 30.